

ZAMBIE

Priority pro rozvoj

Zpráva GCAP o konzultacích s organizacemi občanské společnosti v Zambii
v roce 2014

Zuzana Uhde a Tomáš Tožička

Praha 2014

Obsah

1. Kontext Zambie: Narůstající nerovnost v nové zemi se středním příjmem	3
2. Rozvojové cíle tisíciletí (MDGs): rozvoj a kritika.....	4
3. Představy a očekávání organizací občanské společnosti, pokud jde o udržitelné rozvojové cíle a Agendu 2030	7
4. Rozvojová spolupráce EU	11
4.1 Případová studie podpory EU pro zambijské letectví.....	11
5. Vykoišťování v průmyslu těžby mědi	14
6. Doporučení pro EU.....	17
7. Zdroje	19

1. Kontext Zambie: Narůstající nerovnost v nové zemi se středním příjmem

V poslední době Zambie zažívá nízkou inflaci a setrvalý růst HDP (5,2 % za rok 2005 a 6,5 % za rok 2011), a to zejména díky průmyslu těžby mědi a příznivým cenám mědi na celosvětovém trhu.

V důsledku tohoto vývoje Světová banka roku 2011 Zambii překlasifikovala jako střední příjmovou zemi. Hospodářský růst, o němž svědčí makroekonomické indikátory, nicméně nepřináší odpovídající výhody místní komunitě a chudým. Giniho koeficient pro Zambii měl za rok 1998 hodnotu 0,53, za rok 2010 hodnotu 0,57 a za rok 2012 0,65, a Zambie je tak zemí s jednou největších nerovností na světě a zaznamenává navzdory rostoucí ekonomice nárůst nerovností.¹

V Globálním indexu práv Mezinárodní odborové konfederace (ITUC) získala Zambie roku 2014 skóre pět, a je tak hodnocena jako jedna z nejhorších zemí světa pro pracující: *„Země s hodnocením 5 jsou pro práci nejhorší země na světě. Třebaže legislativa může přinášet určitá práva, zaměstnanci k nim nemají prakticky žádný přístup, a jsou tudíž vystaveni autokratickým režimům a nekalým pracovním postupům.“* (ITUC 2014: 15)²

Zambijské hospodářství příliš spoléhá na průmysl těžby mědi, který se od roku 2001 privatizuje. Od té doby má stát s výběrem daní těžebních společností potíže.³ Také nerovnost mezi ženami a muži je v Zambii vysoká. Index rovnosti žen a mužů (Social Watch) měl za rok 2007 hodnotu 58 a za rok 2012 hodnotu 49, což svědčí o zhoršení nerovnosti žen a mužů navzdory určitému pokroku zejména v zápisu dívek do základních škol.⁴ 46 % obyvatel Zambie je mladších 15 let, což představuje výzvu pro budoucí rozvoj v oblasti vzdělávání, zaměstnanosti a plánování rodin.

Drtivá většina práceschopného obyvatelstva pracuje v neformálním sektoru bez jistoty zaměstnání, sociálních dávek a sociální ochrany. Asi 60 % celkové populace žije ve venkovských oblastech. S tím souvisí, že i extrémně chudí žijí zejména ve venkovských oblastech. Venkovské oblasti se potýkají nejen s důsledky zhoršení životního prostředí (zejm. odlesňování), ale i se špatnou silniční infrastrukturou, s nedostatečnými dodávkami energie a vody i s nedostatečnou dostupností zdravotnických zařízení a kvalitního vzdělání. Zemědělská výroba se soustředí na produkty z kukuřice.

¹ Giniho koeficient měří rozsah, v jakém se rozdělování příjmů nebo spotřební výdaje mezi jednotlivci či domácnostmi v rámci ekonomiky odchyluje od dokonale rovnoměrné distribuce. Giniho koeficient 0 představuje dokonalou rovnost, zatímco koeficient 1 svědčí o dokonalé nerovnosti.

² Mezinárodní odborová konfederace (ITUC) vydala roku 2014 nový index s názvem Globální index práv, který na stupnici od 1 do 5 měří pracovní podmínky ve 139 zemích (práva pracujících a sociální zabezpečení, kolektivní pracovní práva, vymahatelnost práv apod.). Viz <http://www.ituc-csi.org/new-ituc-global-rights-index-the?lang=en>.

³ <http://www.theguardian.com/business/2011/apr/17/glencore-denies-copper-tax-allegations>.

⁴ Index rovnosti žen a mužů (GEI) měří rozdíl mezi ženami a muži ve vzdělání, hospodářství a politickém rozhodování. Organizace Social Watch vypočítává hodnotu pro rozdíl mezi ženami a muži v každé ze tří těchto oblastí na stupnici od 0 (nemají-li například vzdělání žádné ženy, ale všichni muži ano) do 100 (dokonalá rovnost). www.socialwatch.org

2. Rozvojové cíle tisíciletí (MDGs): rozvoj a kritika

Navzdory pokroku v některých oblastech, zejména v boji proti HIV a tuberkulóze, nárůstu počtu dívek zapsaných do základních škol a úspěšnému řešení výskytu podvýživy u dětí, se řada oblastí zlepšuje jen pomalu. V oblastech, jako je snížení extrémní chudoby, gramotnost dospělých, zastoupení žen v politických rozhodujících orgánech, mateřská a dětská úmrtnost, kanalizace a ekologická udržitelnost, navíc došlo k obratu k horšímu. Má-li být v budoucnosti dosaženo cílů, současný přístup k těmto otázkám naléhavě vyžaduje výrazné změny. Dosavadní zkušenost potvrzuje, že je nutný holističtější přístup, který do popředí staví odstranění chudoby a rovnoměrné rozdělování bohatství.

Zástupci občanské společnosti v Zambii při konzultacích uvažovali o procesu definování a realizace samotných MDGs v posledním desetiletí a kritizovali nedostatečné zapojení místních organizací a komunit v počátečním procesu. MDGs tak i nadále do značné míry fungovaly v dřívějším rámci financí poskytnutých dárci, který nesplňoval skutečné potřeby místních komunit. Komplexní program sociálního rozvoje byl navíc roztržštěn do samostatných cílů a úkolů bez zásadního důrazu na jejich soudržnost.

Cíl 1: Extrémní chudoba a hlad.

Podíl lidí žijících v extrémní chudobě se sice snižuje, ovšem příliš pomalu a určený cíl snížit počet obyvatel v extrémní chudobě do roku 2015 na polovinu pravděpodobně nebude splněn (42,3 % v roce 2010 oproti cíli 29 % pro rok 2015). Extrémní chudoba v Zambii se soustředí ve venkovských oblastech (57,7 % u venkovských oblastí v roce 2010, nad celostátním průměrem), přičemž nejvyšší koncentraci najdeme v provincii Luapula a v Západní a Východní provincii. Zatímco v městských oblastech byly cíle týkající se nerovnosti splněny, ve venkovských oblastech stále existují propastné rozdíly, zejména v provincii Luapula a v Západní, Východní a Severní provincii.

Významným faktorem při rozšíření chudoby je pohlaví. Domácnosti, jež mají v čele ženu, jsou chudobou a nedostatkem potravin ohrožené více. Rozvoji brání omezený přístup venkovských oblastí k infrastruktuře, například k elektrické energii, silnicím a zdravotnickým zařízením. Podle odhadů z roku 2010 je k elektrické síti připojeno jen 22 % domácností. Hospodářský růst nepřináší snižování chudoby kvůli vysoké příjmové nerovnosti a nízkému přerozdělování.

Národní cíl snížit počet podvyživených dětí mladších pěti let na polovinu bude pravděpodobně splněn, ovšem provincie Copperbelt a Střední a Jižní provincie k jeho splnění stále potřebují přímé zdroje. Přesto cíl 12,5% prevalence malých dětí s podvýživou stále představuje významnou výzvu pro budoucnost.

Vymýcení extrémní chudoby je klíčovým předpokladem trvale udržitelného sociálního rozvoje. Situace, kdy nebude splněn ani velmi mírný Rozvojový cíl tisíciletí snížit počet obyvatel žijících v extrémní chudobě na polovinu, je proto znepokojivá, a vyžaduje významnou změnu dosud převládajícího přístupu k sociálnímu rozvoji a přerozdělování bohatství. Zejména venkovské oblasti vyžadují soustředěné zaměření na vytvoření nezbytné infrastruktury (silnic, přístupu k elektrické energii, kanalizace, tekoucí vody, veřejné dopravy, přístupu ke zdravotní péči a kvalitnímu vzdělání).

Cíl 2: Všeobecné základní vzdělání.

Oblast základního vzdělávání zaznamenala v Zambii významný pokrok: v roce 2010 činil čistý podíl zapsaných žáků 94 %. Kvantitativní nárůst nicméně doprovází pokles kvality vzdělávání (způsobený vysokým počtem žáků na jednoho učitele, nedostatkem výukových materiálů apod.). V zemi je také vysoká míra ukončení vzdělávání; 9. třídu v roce 2010 dokončilo jen 53,2 % žáků. Výzvou zůstává gramotnost mladých dospělých, jež v roce 2010 dosáhla 89 % s významným rozdílem mezi dívkami a chlapci v neprospěch dívek.

Přestože do 2. Rozvojového cíle tisíciletí nebyly zahrnuty další aspekty vzdělávání, jsou k zlepšení přístupu k němu významné. Negramotnost dospělých je v Zambii vysoká a do programů vzdělávání dospělých a celoživotního vzdělávání se investují nedostatečné zdroje. Rozdíly mezi ženami a muži ve středoškolském vzdělání rostou a u vyššího vzdělávání zůstávají vysoké. Třebaže je základní vzdělání bezplatné, rodiče jsou stále povinni platit nepřímé náklady. Poplatky na střední a vyšší úrovni vzdělávání představují pro většinu zambijských domácností významnou zátěž.

Cíl 3: Rovnost žen a mužů.

Přestože genderová nerovnost v základním vzdělání byla téměř eliminována, rozdíl mezi počtem dívek a chlapců ve středoškolském a vyšším vzdělávání zůstává příliš velký (v roce 2010 to bylo 0,86 u středoškolského vzdělávání – tedy méně než v roce 1990 [0,90] – a 0,75 u vyššího). K příčinám patří těhotenství nezletilých dívek, brzké sňatky, sexuální násilí a různá očekávání týkající se péče o domácnost. Zastoupení žen v rozhodovacích orgánech zůstává na nízké úrovni, a je dokonce jedno z nejnižších na celém světě (UNDP 2013a).

Podle účastníků konzultací došlo v rovnosti žen a mužů v rámci Rozvojových cílů tisíciletí, které jsou mnohem mírnější než Pekingská akční platforma formulovaná roku 1995 na čtvrté světové konferenci OSN o ženách, jen k minimálnímu pokroku. To vyžaduje soustředěnější snahy o spolupráci s tradičními vůdci, investice do plánovaného rodičovství a dostupnost antikoncepce a zdravotní péče, zřízení veřejně financovaných zařízení pro péči o děti, potravinovou bezpečnost a boj proti sexuálnímu obtěžování a násilí na školách a na cestě do školy.

Cíl 4: Zdraví dětí.

Podíl dětské úmrtnosti (do 5 let) a kojenecké úmrtnosti (do jednoho roku věku dítěte) zůstává v Zambii vysoký. Ačkoliv země dosáhla v roce 2010 94 % proočkování proti spalničkám u jednoletých dětí, pokrok v této oblasti brzdí jiné nemoci, podvýživa, podvýživa matek bránící kojení, chudoba, špatná hygiena a nedostatečný přístup k nezávadné pitné vodě a zdravotnickým zařízením.

Cíl 5: Zdraví matek.

Mateřská úmrtnost zůstává výrazně vyšší, než stanovuje cíl pro rok 2015 (483 úmrtí na 100 000 živě narozených dětí v roce 2010 oproti cílovým 162,3 pro rok 2015). Odhady naznačují, že třetina případů úmrtí matek je způsobena potraty. Důležité je zlepšení prenatální zdravotní péče a zvýšení podílu porodů pod dohledem lékařsky vyškoleného personálu. Podmínkou cíle výrazně snížit úmrtnost matek je nicméně soustředěné úsilí o odstranění chudoby, rozvoj infrastruktury ve venkovských oblastech a zapojení místních komunit a tradičních vůdců, pokud jde o rodičovské plánování.

Cíl 6: HIV/AIDS a malárie.

Ve snižování prevalence HIV učinila Zambie pokrok a cíl pro rok 2015 splnila v rámci celé země, s výjimkou provincií Lusaka, Copperbelt a Střední provincie. Pro účinný boj s touto nemocí je však míra výskytu nových případů nakažení stále vysoká. Programy antiretrovirové terapie navíc do značné míry závisí na mezinárodní pomoci. Strategie mužské obřízky ze zdravotních důvodů, prosazovaná zejména agenturou USAID, není spolehlivá a může mařit osvětu k používání kondomů.

Počet případů malárie, stejně jako míra úmrtnosti, od roku 1990 vzrostly v důsledku omezených zdrojů a nedostatečného přístupu k lékařské péči.

Cíl 7: Udržitelnost životního prostředí.

Podíl obyvatel bez přístupu ke kvalitnímu zdroji vody je stále vyšší než cíl pro rok 2015 (48,6 % ve venkovských oblastech v roce 2010 a 15,3 % v témže roce v městských oblastech oproti cílovým 25,5 % pro rok 2015). Nízké je i pokrytí obyvatel přístupem k lepší kanalizaci.

Ekologické problémy přináší odlesňování a těžební průmysl. Obyvatelstvo žijící v provincii Copperbelt se potýká s vysokými hladinami emisí oxidu siřičitého a případy chemické otravy vodních zdrojů.

3. Představy a očekávání organizací občanské společnosti, pokud jde o udržitelné rozvojové cíle a Agendu 2030

V březnu roku 2014 jsme uskutečnili čtyři konzultace s organizacemi občanské společnosti v Lusace a v provincii Copperbelt. Celkem jsme hovořili se zástupci 21 organizací, jež zastupující různé sociálně vyloučené a ohrožené skupiny, pracují s nimi a zaměřují se na klíčové problematické oblasti v Zambii. Kromě těchto konzultací se konaly další dvě v místních venkovských komunitách. Následuje shrnutí hlavních projednaných bodů, kdy jsme se zabývali vyjádřením a praktickou realizací Rozvojových cílů tisíciletí a klíčovými prioritami Agendy 2030, které z diskuze. Shodli jsme se, že pro sociální rozvoj jsou klíčové tři holisticky definované oblasti:

1. KVALITNÍ VZDĚLÁVÁNÍ
2. ŘEŠENÍ STRUKTURÁLNÍCH PŘÍČIN CHUDOBY
3. ODPOVĚDNÁ VLÁDA A SPRAVEDLIVÁ GLOBÁLNÍ SPRÁVA

1. Kvalitní vzdělávání.

Vzhledem k blížícímu se termínu splnění jednotlivých Rozvojových cílů tisíciletí (MDGs), tedy roku 2015, se některé cíle v posledních letech upřednostnily, aby se z Rozvojových cílů tisíciletí splnily alespoň některé. To byl případ vzdělávání, zejména toho základního. Třebaže účastníci uznali působivý nárůst počtu zapsaných žáků základních škol, zdůraznili, že základní vzdělání je podporováno na úkor středoškolského, vyššího i odborného vzdělávání a programů gramotnosti pro dospělé. Gramotnost dospělých, jež byla zcela mimo zaměření MDG, vnímali jako klíčový předpoklad pro docházku dětí do školy a jejich školní úspěchy, i pro schopnost obyvatel uplatňovat svá práva a jednat jako odpovědní občané. Kvantitativní ukazatele MDG také vedly k přehlížení a snížení kvality školního vzdělávání. Řadě žáků, zejména v odlehlých venkovských oblastech, chybí odpovídající učební materiály. V zemi je vysoký počet žáků, v některých případech až 100, na jednoho učitele. Školy jsou podfinancované, což má za následek rostoucí nepřímé náklady pro rodiny. Stranou bylo odsunuto i usnadnění přechodu ze základní školy na střední, takže je dnes na středních školách nedostatek míst. Další překážkou pro rovný přístup ke vzdělání je školné za středoškolské a vyšší vzdělávání. Děti se zdravotním postižením jsou v přístupu ke vzdělání často diskriminovány a chybí politiky pro inkluzi.

K hlavním prioritám pro období po roce 2015 patřilo kvalitní vzdělávání, a to nejen základní, ale i středoškolské, vyšší a odborné, a vzdělávání dospělých. Jsou nutné další investice do vzdělávací infrastruktury, budování laboratoří, studentských kolejí a domů pro učitele v odlehlých oblastech i do

zajištění odborných učitelů. Jak se vyjádřil jeden účastník: „Kvalitní vzdělávání vyrovnává sociální podmínky.“ Vzdělávání na všech úrovních by mělo být bezplatné a inkluzivní. S cílem vzdělávání úzce souvisí vymýcení chudoby, potravinová bezpečnost a zdravotní péče, protože, jak uvedl další účastník: „Hladové a nemocné děti své vzdělávání nedokončí.“

2. Řešení strukturálních příčin chudoby.

Zdůrazněna byl řada problémů souvisejících s chudobou: rozdělení a vlastnictví půdy; peněžítá pomoc v mateřství a státní zařízení pro péči o děti, jež jsou zásadní pro zlepšení postavení žen; silniční infrastruktura nezbytná pro rozvoj odlehlých oblastí; přístup k elektrické energii, kanalizaci a čisté vodě; přístup k informacím a technologiím; dostupnost zdravotní péče, potravinová bezpečnost; důstojná pracovní místa a ochrana zaměstnanců. Všechny tyto problémy byly zařazeny pod hlavičku vymýcení chudoby s cílem řešit strukturální příčiny chudoby, nejen chudobu samotnou.

Půda. Půda je základním zdrojem obživy pro většinu Zambijců; ke zvýšení chudoby pak přispěla tendence prodávat či pronajímat půdu zahraničním investorům a velkým společnostem. Tento trend je třeba zastavit a zvrátit ve prospěch místních komunit. Ve spolupráci s tradičními vůdci je nutné řešit genderovou diskriminaci, jež ženám brání ve vlastnictví půdy.

Zlepšení postavení žen. Pro agendu na období po roce 2015 musí být prioritou rovnost žen a mužů. Ženy především odpovídají za výchovu dětí, zlepšení jejich postavení tedy zlepší i postavení mladé populace. Ve venkovských komunitách mají ženy více dětí kvůli vyšší pravděpodobnosti jejich úmrtí, s problematikou rovnosti žen a mužů jsou proto úzce svázány otázky potravinové bezpečnosti, peněžitých dávek pro rodiny a zdravotní péče. Zavedení peněžitých dávek v mateřství ženám poskytne finanční prostředky pro nezbytnou péči o malé děti; tato dávka by přitom měla být bezpodmínečná, aby zahrnovala i ženy pracující v neformálním sektoru. Chudobu doprovází nárůst případů násilí na základě pohlaví a násilí na ženách.

Infrastruktura. Zdůrazněna byla nutnost rozšířit silniční infrastrukturu. V odlehlých oblastech zůstávají školy během období dešťů zavřené, protože silnice nejsou průjezdné. Silniční infrastruktura má zásadní význam i pro rozvoj vzdálených oblastí a zemědělství. Nutná je podpora vědy a technologií. Přístup k elektrické energii zůstává v Zambii stále malý, a to zejména ve venkovských oblastech. Udržitelnost obnovitelných zdrojů energie závisí na vyškolených odbornících a nedostatek odborného vzdělávání proto souvisí s nedostatečným přístupem k elektrické energii.

Zdravotní péče. Infrastruktura zdravotní péče je nedostatečná, a to nejen pokud jde o infrastrukturu materiální, ale i z hlediska zdravotnického personálu a kvalifikovaných lékařů. Rozvoj zaměřený na obyvatele vyžaduje podporu všeobecného a bezplatného přístupu ke kvalitní zdravotní péči.

Důstojná pracovní místa a ochrana zaměstnanců. S ohledem na mladou populaci Zambie a velký podíl Zambijců pracujících v neformálním sektoru je naléhavě nutné vytvářet pracovní příležitosti. Důraz byl

kladen na důstojné podmínky zaměstnání a sociální ochranu pracujících. Je nutné řešit nejisté podmínky většiny pracujících. Zahraniční společnosti musí být vedeny k odpovědnosti a dodržovat pracovní právní předpisy. Při definování priorit zezdola se projevil zájem upřednostňovat družstevní a komunitní vlastnictví před vlastnictvím soukromých firem.

3. Odpovědná vláda a spravedlivá globální správa.

Strategie udržitelného rozvoje by měla vycházet z účasti občanů, včetně určování priorit a rozdělování zdrojů a využití veřejného rozpočtu, jakož i jako spolupráce s tradičními vůdci a církvemi. Pro podporu odpovědné vlády je nezbytný posun směrem k decentralizaci rozhodovacích procesů. V době konzultací v Zambii to vyústilo v požadavek přijmout novou ústavu.

Podle účastníků konzultačního procesu nelze Cílů udržitelného rozvoje dosáhnout bez spravedlivé a poctivé globální správy, k níž patří eliminace daňových rájů a offshore center a mezinárodní úsilí o vymýcení daňových úniků a případů vyhýbání se daňovým povinnostem. Velmi kritizován byl proces privatizace těžebního průmyslu, který Zambii účinně brání ve využívání vlastních přírodních zdrojů a v tom, aby z nich měla dostatečné příjmy. Nízké úrovně zdanění těžařských společností, vyhýbání se daňovým povinnostem, nevýhodné smlouvy zaručující levnou elektrickou energii, nízké mzdy, nejisté pracovní smlouvy a slabé normy pro ochranu životního prostředí – tyto otázky nelze zvrátit pouze na národní úrovni. Jejich řešení vyžaduje mezinárodní spolupráci a podporu (další informace obsahuje podkapitola 5).

Koncept partnerství veřejného a soukromého sektoru prosazovaný Panelem OSN na vysoké úrovni v Rozvojové agendě pro období po roce 2015 je považován za prostředek odklonění podpory rozvoje do soukromého sektoru. V minulosti tento přístup ke snižování chudoby nepřispěl, neboť v zemi převládají přímé zahraniční investice a zisk soukromých společností je upřednostňován před blahem obyvatel. Koncept je také považován za strategii na podporu západním firmám na úkor rozvoje místního podnikání. Pokud účastníci diskusí koncept PPP přijímali, pak v jiném smyslu. Podle nich znamená dodržování zákonů a placení spravedlivých daní právníckými osobami, případně zapojení soukromého sektoru do takových oblastí, kde logika maximalizace zisku neškodí veřejnému zájmu. K oblastem, jež musí zůstat doménou veřejné odpovědnosti, patří vzdělávání, zdravotnictví, silniční síť atd.

Jak jsme viděli, přístup zdola nahoru se nemusí nutně držet zavedených kategorií a rámců rozvojové agendy, což by se mělo odrážet v Cílech udržitelného rozvoje pro období po roce 2015. Třebaže je rozsáhlý, celosvětový proces konzultací o agendě pro období po roce 2015 vítán, účastníci vyjádřili obavy, že skončí jen prázdnými slovy. Zdůraznili potřebu radikální změny přístupu, který se má zaměřit na lidi, komunity, spoluúčasť, sociální a ekonomická práva a přerozdělování bohatství. Silně zdůrazňovali také propojenost jednotlivých otázek: kvalita vzdělávání byla chápána jako prostředek ke

zlepšení kvality života, k vymýcení chudoby a rozvoji participačních a přístupných politických systémů. Vymýcení chudoby je naopak předpokladem lepšího vzdělávání. Ovšem vymýcení chudoby a participativního a přístupného politického systému nelze dosáhnout bez spravedlivé a poctivé globální správy.

4. Rozvojová spolupráce EU

Během konzultací s představiteli organizací občanské společnosti v Zambii zaznělo několik obav ohledně strategií rozvojové spolupráce EU v zemi. Konkrétně se příliš často mění priority a podporované sektory, což nemůže vést k souvislému a trvalému rozvoji v konkrétních oblastech. Na rozdíl od proklamovaných cílů vymýcení chudoby, udržitelného rozvoje a podpory místních komunit jako součásti rozvoje obyvatel, se rozvojová pomoc EU zaměřuje na oblasti, jež mají v těchto oblastech podle všeho jen omezený dopad, například na leteckou dopravu, jak je popsáno v následující podkapitole. Účastníci kulatých stolů dokonce naznačovali, že současné tendence v rámci rozvojové spolupráce, zaměřené na projektovou finanční podporu, jsou pro občanského ducha škodlivé. Vzhledem k tomu, že organizacím občanské společnosti chybí prostředky k zajištění kontinuity zaměstnanců a institucionální infrastruktury, podobné programy financování přispívají k rozdělení rozvojové finanční podpory pro nesouvisející a neudržitelné aktivity. Jelikož venkovské komunity a lidé žijící v odlehlých oblastech patří k nejzranitelnějším skupinám, upřednostňování podpory větších projektů také vylučuje žádosti o podporu projektů občanských organizací pracujících v těchto oblastech. Místní komunity nemají kapacity usilovat o tak velké projekty a nemají potřebné spolufinancování. Pokud jsou však přímými příjemci, výsledky mívají udržitelnější charakter. Všechny uvedené otázky vzbuzují vážné obavy, zda rozvojová spolupráce EU v podobě, v jaké se v současnosti prosazuje, vůbec může podpořit rozvoj obyvatel a emancipaci místních komunit, a vymanit je z chudoby, nebo je spíše šitá na míru zájmům nadnárodních korporací s vazbami na Evropské hospodářské společenství.

4.1 Případová studie podpory EU pro zambijské letectví

Evropská agentura pro bezpečnost letectví (EASA) uvalila v červenci 2009 embargo na Zambii. Evropským cestovním kancelářím doporučila, aby své klienty nepřepřavovaly v žádných letadlech registrovaných v Zambii, a naznačila, že jejich pojistky se na takové klienty nemusí vztahovat. Embargo se týkalo také letů zambijských letadel do vzdušného prostoru eurozóny. Podle agentury EASA byly důvodem špatné bezpečnostní normy Zambie odhalené při auditu Mezinárodní organizace pro civilní letectví (ICAO) v období od února do dubna 2009.⁵ V prosinci roku 2011 získala společnost NTU – Strategic Development & Consulting 36měsíční projekt v hodnotě 1,7 milionu eur na řízení civilního letectví v Zambii počínaje lednem 2012. Finance na projekt poskytl 10. Evropský rozvojový fond.⁶

⁵ International Civil Aviation Organisation (ICAO) Audit of Zambian Civil Aviation Sector; http://eeas.europa.eu/delegations/zambia/press_corner/all_news/news/2013/20130128_02_en.htm

⁶ NTU wins 3 year contract TA Support to the Zambian Aviation Sector; http://ntu.eu/news/145/ntu-wins-3-year-contract-ta-support-to-the-zambian-aviation-sector.html?page_id=315

V témže roce se Zambie ocitla na dalším seznamu, na seznamu OSN nejméně rozvinutých zemí v roce 2012, tzv. seznamu „nejchudších z chudých“.⁷ Pokud by jediné ekonomické příležitosti země plynuly z oblasti cestovního ruchu, snad by se tak vysoké investice EU do zambijského civilního letectví daly pochopit. Ovšem bohatství Zambie rozhodně nespočívá v oblasti cestovního ruchu, ale především v těžbě mědi.

10. ledna 2013 Mezinárodní organizace pro civilní letectví oznámila, že Zambie úspěšně vyřešila závažný bezpečnostní problém. Zpráva ICAO uváděla, že jde o „velmi zásadní krok k vyřazení Zambie ze seznamu ICAO Safety Watch a následně ze seznamu EU“.⁸ Embargo ovšem stále, více než rok poté, platí. V dubnu 2014 Evropská komise aktualizovala evropský seznam leteckých společností, na něž se vztahuje zákaz provozování nebo provozní omezení v rámci Evropské unie. Zambie ze seznamu vyřazena nebyla. EU uvádí, že „v Zambii byl zaznamenán slibný pokrok a jeho pokračování by v budoucnosti mohlo vést k pozitivním rozhodnutím.“⁹ Evropská komise svůj postoj nezměnila ani po zprávě ICAO za rok 2013 a nezmírnila ho ani slova zambijského ministra dopravy, stavebních prací, dodávek a komunikací Christopher Yaluma, podle něhož se vláda od zprávy ICAO 2013 „pustila do programu modernizace leteckého průmyslu země za technické pomoci od EU“.¹⁰

Jak potvrdili představitelé během setkání s týmem GCAP v březnu 2014, delegace EU při Zambijské republice a Společný trh pro Východní a Jižní Afriku (COMESA) plánují tamní letectví financovat i nadále v rámci nadcházejícího 11. Evropského rozvojového fondu. To znamená, že nyní budou peníze dostávat evropští dodavatelé leteckých služeb nejen z rozvojových fondů EU, ale i od zambijské vlády, která je připravena k nákupu moderních technologií pro svá čtyři mezinárodní letiště. Naskytá se otázka, zda země na seznamu „nejchudších z chudých“ skutečně takové vybavení potřebuje.

V únoru 2014 zambijská vláda potvrdila uvolnění téměř miliardy dolarů na zásadní transformaci čtyř mezinárodních letišť. „Vláda poskytla finanční injekce ve výši 360 milionů USD pro mezinárodní letiště Kenneth Kaunda, 522 milionů USD pro mezinárodní letiště Simon Mwansa Kapwepwe a 50 milionů USD pro mezinárodní letiště Harry Mwanga Nkumbula; o nákladech na rekonstrukci mezinárodního letiště Mfuwe se zatím teprve uvažuje.“¹¹ Podle slov Robinsona Misitaly, výkonného ředitele Korporace státních letišť (NACL), „konkrétně mezinárodní letiště Kenneth Kaunda snese srovnání s nejlepšími letišti v Africe, a to jak pokud jde o infrastrukturu, tak o poskytování služeb“.¹² Tato prohlášení přitom přišla v roce, kdy Světová banka uvedla, že z hlediska rozšíření chudoby Zambie se

⁷ Poorest Of The Poor: UN Releases Report On World's 'Least Developed Countries', International Business Times; 19. března 2013; <http://www.ibtimes.com/poorest-poor-un-releases-report-worlds-least-developed-countries-1137623>

⁸ Zambia makes crucial step towards removal of Air Safety concerns - EU support lauded (28/01/2013); http://eeas.europa.eu/delegations/zambia/press_corner/all_news/news/2013/20130128_02_en.htm

⁹ Aviation: Commission updates the European safety list; 10. dubna 2014; http://ec.europa.eu/transport/modes/air/news/2014-04-10-air-ban_en.htm

¹⁰ International aviation body urges EU to lift ban on Zambian planes; 29. ledna, 2013; http://www.china.org.cn/world/Off_the_Wire/2013-01/29/content_27830311.htm

¹¹ Major airport projects to transform Zambia, Times of Zambia; 23. února 2014; <http://www.times.co.zm/?p=11109>

¹² Ibid.

svými 75 % obyvatel žijícími pod hranicí chudoby patří mezi pět zemí s nejrozšířenější chudobou na světě.¹³

Cílem rozvojové spolupráce mezi EU a Zambii by mělo být snižování chudoby, udržitelný rozvoj a postupná integrace do světové ekonomiky (Zambie – EU CSP: 6). Neúspěšný program EU „Podpora zambijského letectví“, který byl později rozšířen nezávislým rozhodnutím zambijské vlády postavit nová letiště, je podle všeho silně nekoherentní s 10. Evropským rozvojovým fondem a programem Acra.

Není pochyb o tom, že Zambie potřebuje významnou podporu v dopravní infrastruktuře. Valná většina silnic v Zambii je ve špatném až velmi špatném stavu. Hlavní silnice jsou poškozeny těžkými kamiony převážejícími zboží, zejména polotovary z mědi. Železnici – koleje, stroje, signalizaci a nakládací zařízení – lze používat jen omezeně. Na rozdíl od letectví jsou přítomny silnice a železnice – jako u mnoha vnitrozemských zemí – klíčovými způsoby dopravy. S ohledem na problémy s dopravou na venkově a výzvy, jimž Zambie čelí, pokud jde o přepravu zboží, se proto zdá, že letecký program má relativně malý význam. Investice EU navíc nevedly ke zrušení embarga Evropské unie, což vyvolává obavy, že za projektem stojí skryté zájmy.

¹³ World Bank says growth alone can't end poverty, The Guardian; 10. dubna 2014; <http://www.theguardian.com/business/2014/apr/10/world-bank-poverty-growth>

5. Vykořisťování v průmyslu těžby mědi

Zambie je země bohatá na přírodní zdroje, zejména měď, a zároveň jde o jednu z nejchudších a nejvíce zadlužených zemí. Giniho koeficient uvádí Zambii jako zemi s jednou z největších nerovností a předpokládá, že nerovnosti porostou navzdory rostoucím ziskům nadnárodních společností, které v Zambii působí. Měď tvoří 75 % zambijského příjmů z vývozu. Přesto těžba mědi přispívá do domácích příjmů pouhými 2 % (Das, Rose 2014: 10). Mezinárodní měnový fond a Světová banka Zambii, podobně jako jiné země, přinutily k zavedení strukturálních změn – liberalizaci a privatizaci, což na začátku nového tisíciletí vedlo k privatizaci zambijské těžební společnosti ZCCM. Několik studií od té doby poukázalo na nepříznivé podmínky dohod o privatizaci, které zaručují až 20 let nízké ceny elektrické energie, omezené ekologické a pracovní normy, nízké daně a daňové úlevy. Eva Joly, poradkyně Norské agentury pro rozvojovou spolupráci v období let 2005 až 2009, v dokumentárním pořadu s názvem *Stealing Africa – Why Poverty?*¹⁴ uvádí, že srovnáme-li hodnotu zambijského vývozu (3 miliardy USD) s příjmy státu z vybraných daní (50 milionů USD), byla Zambie podle údajů z roku 2006 ve ztrátě; je přitom nutné připočítat množství peněz, které stát vyplatil těžební společnosti v podobě garantovaných cen elektrické energie (dotace dosahuje výše 150 milionů USD).

Zambijská daňová správa, Zambijský finanční úřad (ZRA), který vybírá daně jménem vlády, má tvář v tvář velkým korporacím, jež působí na mezinárodní úrovni a daně obratně optimalizují, velmi slabé postavení. Několik faktorů souvisejících s těžebními společnostmi pak vedlo k situaci, kdy tyto firmy do rozpočtu Zambie prakticky nepřispívají. I zpráva Světové banky z roku 2004 uznává, že „daňové pobídky a nízké daňové sazby umožňují těžebnímu průmyslu využívat mezní efektivní daňovou sazbu kolem 0 %“.¹⁵ Dr. Mathias Mpande, profesor na Zambijské univerzitě (v Lusace) a bývalý náměstek ministra těžby, uvádí, že situace je ještě horší, protože těžební společnosti daně neplatí vůbec a Zambijský finanční úřad dokonce žádají o úhradu daně z přidané hodnoty (DPH). Navrhuje tedy znovuzavedení 25% daně z mědi, která by Zambii umožnila mít alespoň malý podíl na vysokých ziscích těžebních společností z přírodního bohatství země. V roce 2010 vysvětlil, že vzhledem k vysokým mezinárodním cenám kovů a „předpokládané produkci 700 000 metrických tun zpracovaných měděných katod by těžební průmysl na daních přispěl asi 1,2 miliardy dolarů z plánovaného zisku 4,8 miliardy.“¹⁶ K těžebnímu vykořisťování Zambie dále přispívají převodní ceny, daňové úniky prostřednictvím daňových rájů a podhodnocování produkce a vývozu rud. Hlavními těžebními

¹⁴ <http://www.youtube.com/watch?v=WNyemuiAOfU>

¹⁵ Foreign Investment Advisory Service (joint service of the International Finance Corporation and The World Bank), Zambia, sectorial study of the effective tax burden; prosinec 2004 http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/200604/10/000160016_20060410110334/Rendered/INDE/357040ZM0Secto11Tax1Burden01PUBLIC1.txt

¹⁶ The Post Online, June 29, 2010, „Mining firms are claiming tax refunds from ZRA – Dr. Mpande“; http://www.postzambia.com/post-read_article.php?articleId=10898

společnostmi v Zambii jsou Vedanta Resources, Glencore International a First Quantum Minerals.

Tabulka 1: Několik nejvýznamnějších akcionářů zambijských hlavních těžebních společností k 30. prosinci 2013.

Vedanta Resources	%	Glencore International	%	First Quantum	%
Volcan Investments	66,93	Glencore Xstrata plc	50	Neuvedení akcionáři	10
Blackrock Inc	5,62	Qatar Investment Authority	8,15	Blackrock Inc	9,54
Standard Life plc	5,11	Blackrock Inc	6,43	Capital Group Companies Inc	7,17
Blackrock Investment Management (UK) Ltd	4,41	Norská vláda	2,3	Affiliated Managers Group Inc	4,82
BlackRock Global Funds – Světový těžební fond (WMF)	3	Capital Group Companies Inc	1,04	Prudential plc	3,39
Chase Nominees (jménem GIC Private Ltd)	2,99	Standard Life plc	0,46	Carmignac Gestion	3,1
GIC Private Ltd	2,99	Vláda Singapuru	0,43	JPMorgan Chase & Co	2,38

Zdroj: Das, Rose 2014: 26.

Politiky podporované Mezinárodním měnovým fondem a Světovou bankou, jež měly přilákat přímé zahraniční investice, vykazují několik nedostatků, zejména v předpokladu, že tyto investice přinesou růst a udržitelný rozvoj, ze kterého bude mít prospěch i lidé. Investoři se nejen vyhýbají daním, již tak velmi nízkým kvůli nespravedlivému celosvětovému uspořádání a daňovým dohodám, ale snižují i normy pracovního práva a způsobují vážné zhoršení životního prostředí. Zpráva o pokroku v Africe za rok 2013 uvádí, že „návrstnost investic v Africe je na poměry ostatních rozvojových oblastí vysoká: 20 % v porovnání s 12-15 % v Asii a Latinské Americe“ (Africa Progress Panel 2013: 46). Přesto se nepromítá do rozvoje obyvatel a infrastruktury. Právě naopak, doprovází ji zvyšující se nejistota práce, prohlubující se sociální nerovnosti a přetrvávající chudoba (viz Counter Balance 2010; Das, Rose 2014). Zpráva organizace Foil Vedanta konstatuje, že „z 18 000 zaměstnanců firmy KCM je odhadem 11 000 agenturních zaměstnanců bez klasické pracovní smlouvy. Podle organizace Christian Aid dostávají dělníci poskytovaní zprostředkovatelem KCM pouhých 37 liber měsíčně místo 150 liber, jež potřebují k životnímu minimu... Společnost Vedanta se chlubila investorům tím, že 50 % svých daňových příspěvků v Zambii platí systémem PAYE (Pay Ay You Earn).“ (Das, Rose 2014: 23, 25)¹⁷ Od privatizace společnosti ZCCM přišlo mnoho dělníků o práci a hrozba dalších škrtů je všudypřítomná.

Byla zaznamenána řada případů kontaminace vod a znečištění ovzduší. Kontaminace vody kyselinou či těžkými kovy a znečištění oxidem siřičitým mají pro lidi žijící v hornických oblastech závažné zdravotní důsledky. V dolech je také vysoká míra průmyslových havárií.

¹⁷ Prohlášení KCM pro doly Konkola Copper Mines vlastněné společností Vedanta Resources.

Tato situace také zpochybňuje navrhovaný koncept partnerství veřejného a soukromého sektoru jako stěžejního programu pro období po roce 2015. Tentýž přístup, který zdánlivě spojuje podnikání, občanskou společnost a stát ve prospěch všech, využil i program Obchodní partneři pro rozvoj (Business Partners for Development) iniciovaný Světovou bankou v roce 1998, který byl velmi kritizován – a později ukončen. Podle všeho byl totiž zástěrkou pro prosazování zájmů soukromých společností.¹⁸

Výzvou pro budoucí rozvoj je rovněž konečnost zambijských přírodních zdrojů. Pokud nadnárodní korporace a instituce EU odpovědné za jejich financování a podporu nebudou vedeny k zodpovědnosti, výsledkem bude další africká země, kterou vydrancují a zdecimují západní korporace ve spolupráci s EU. Taková praxe promění proklamace o podpoře rozvoje, zaměstnanosti či udržitelnosti životního prostředí v prázdné fráze s temnými a hořkými konotacemi.

¹⁸ <http://www.bpdweb.com/>

6. Doporučení pro EU

V návaznosti na výsledky našich konzultací v Zambii navrhujeme následující doporučení pro EU s ohledem na její Strategický dokument země v rámci Cílů udržitelného rozvoje:

- Posílit zapojení místních komunit a klíčových zainteresovaných subjektů (včetně církví a tradičních vůdců) do procesu přípravy Strategických dokumentů země, a to prostřednictvím rozhodovacích postupů a transparentní metodiky.
- Finanční priority EU musí být dlouhodobé, delší než období používané v Evropském rozvojovém fondu. Krátkodobé a nepředvídatelné rozvojové programy nepodporují vytváření místních kapacit komunit, organizací, institucí a společnosti jako celku.
- Nelze očekávat, že programy zaměřené na rozvoj sociální infrastruktury (např. nemocnice, školy apod.) a demokratických mechanismů (např. sledování rozpočtu, budování komunit apod.) budou finančně udržitelné, protože tyto aktivity nevytvářejí zisk. Organizace a sítě, které jsou do těchto aktivit zapojeny, potřebují institucionální finanční podporu.
- Implementovat nové finanční a kontrolní mechanismy pro družstevní, malé a středně velké místní organizace, jež mohou cílit na místní komunity v příměstských, venkovských a odlehlých oblastech, a neupřednostňovat velké projekty, které přinášejí prospěch zejména nadnárodním společnostem a mezinárodním nevládním organizacím na úkor místních komunit.
- Přehodnotit politickou podporu konceptu partnerství veřejného a soukromého sektoru. Zkušenosti ukazují, že soukromý sektor, ovládaný nadnárodními společnostmi, upřednostňuje své zájmy a hromadění zisku na úkor místních lidí, a nic nesevěčí o tom, že to v budoucnosti bude jinak.
- Všechny aktivity, programy a projekty financované EU musí přinejmenším splňovat pracovní normy Mezinárodní organizace práce a zajišťovat důstojná pracovní místa, bezpečné pracovní prostředí, mateřskou dovolenou a zaměstnanecké výhody, mzdu nad úroveň životního minima a programy sociálního zabezpečení. Dárci z EU by také měli podporovat podíl pracujících na vlastnictví, tj. směrnici o evropských společnostech a směrnici o zapojení zaměstnanců. Tuto politiku by měla podporovat EU při všech mezinárodních jednáních o programu rozvoje po roce 2015.
- Podle článku 32 *Úmluvy OSN o právech osob se zdravotním postižením (CRPD)*¹⁹, musí být všechny projekty a programy EU, ať už tradiční či určené konkrétně pro postižené, kompatibilní s Úmluvou a prosazovat práva a plné a efektivní zapojení osob se zdravotním postižením, včetně podpory

¹⁹ <http://www.un.org/disabilities/convention/conventionfull.shtml>

práce organizací, které tyto osoby zastupují.

- Všechny aktivity, programy a projekty financované EU musí splňovat ekologickou politiku EU, zejména v případě velkých průmyslových projektů a investic. Tuto politiku by měla EU podporovat při všech mezinárodních jednáních o programu rozvoje po roce 2015.
- Implementovat souvislou podporu vzdělávání na všech úrovních, tj. základního, středoškolského a vyššího i odborného vzdělávání a vzdělávání dospělých. Vzdělávání musí být dostupné pro všechny společenské třídy, ženy a muže i osoby se zdravotním postižením, a mělo by být bezplatné. Opomíjenými oblastmi jsou zejména polytechnické vzdělávání na základních a středních školách a vzdělávání dospělých.
- Půda a přírodní zdroje by měly přinášet prospěch lidem a být pod jejich kontrolou. Rozvojová politika EU by měla upřednostňovat lidovou správu národních zdrojů před čistě ziskovými aktivitami a vlastnictvím nadnárodních korporací.

7. Zdroje

- Action Aid. 2013. Sweet Nothing. The human cost of a British sugar giant avoiding taxes in southern Africa. Dostupné na: <http://www.actionaid.org/publications/sweet-nothings>
- Africa Progress Panel. 2013. Equity in Extractives. Stewarding Africa's natural resources for all. Africa Progress Report 2013. Dostupné na: <http://africaprogresspanel.org/publications/policy-papers/africa-progress-report-2013/>
- Counter Balance. 2010. The Mopani copper mine, Zambia. How European development money has fed a mining scandal. Dostupné na <http://www.counter-balance.org/wp-content/uploads/2011/03/Mopani-Report-English-Web.pdf>
- Das, S., Rose, M. 2014. Copper Colonialism. Vedanta KCM and the copper loot of Zambia. Dostupné na: <http://www.foilvedanta.org/articles/copper-colonialism-foil-vedanta-zambia-report-launched/>
- ITUC. 2014. ITUC Global Rights Index. The World's Worst Countries for Workers. Brusel: ITUS. Dostupné na: www.ituc-csi.org/IMG/pdf/survey_ra_2014_eng_v2.pdf
- Martens, J., Obenland, W. 2011. UmSteuern. Folgen von Kapitalflucht und Steuerhinterziehung für die Länder des Südens – und was dagegen zu tun ist. Aachen: Misereor. Dostupné na: <https://www.yumpu.com/de/document/view/6468857/umsteuern-misereor>
- Nyati, D. 2013. Post 2015 Agenda Final Report. Lusaka: GCAP Zambia.
- UNECA. 2013. Outcome Document of the Regional Consultations on the Post-2015 Development Agenda. Dostupné na: www.regionalcommissions.org/africa2015.pdf
- OSN. 2013. A New Global Partnership: Eradicate Poverty and Transform Economies Through Sustainable Development. The Report of the High-Level Panel of Eminent Persons on the Post-2015 Development Agenda. New York: OSN.
- OSN Zambia. 2013. Zambia Consultations on the Post the Millennium Development Goals (MDGs) Agenda. Report. Lusaka: United Nations House.
- UNDP. 2013a. Millennium Development Goals: Progress Report, Zambia. Lusaka: UNDP.
- UNDP. 2013b. A Million Voices: A World We Wanted. A Sustainable Future with Dignity for All. New York: UNDP.
- Zambia – EU Country Strategy Paper and National Indicative Programme for the period 2008 – 2013.
- ZCSD & CIVICUS. 2010. The Status of Civil Society in Zambia. Challenges and Future Prospects. Dostupné na: <http://civicus.org/downloads/CSI/Zambia.pdf>